

O‘ZBEKISTONDA KASABA UYUSHMALARINING VUJUDGA KELISHI VA TASHKILIY ASOSLARINING SHAKLLANISHI

Djalilov Zoir Saydiraxmon o‘g‘li

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistranti

Tel.: 97 445 02 92

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20133037>

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda kasaba uyushmalarining vujudga kelishi va tashkiliy asoslarining shakllanishi tarixiy jarayon sifatida tahlil qilinadi. Turkiston o‘lkasida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, temir yo‘l va aloqa tizimining rivojlanishi, yollanma mehnatga asoslangan ishchi-xizmatchilar qatlamining shakllanishi kasaba uyushmalari paydo bo‘lishining muhim omillari sifatida yoritiladi. Shuningdek, 1905–1907-yillardagi inqilobiy voqealar ta‘sirida dastlabki kasaba uyushmalarining tashkil topishi, 1917-yildan keyingi qayta tiklanish jarayoni hamda 1925-yilda O‘zbekiston kasaba uyushmalari respublika tizimining shakllanishi ko‘rib chiqiladi. Maqolada dastlabki kasaba uyushmalari faoliyati mehnatkashlarning iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarini jamoaviy himoya qilish ehtiyoji bilan bog‘liq holda baholanadi.

Kalit so‘zlar: kasaba uyushmalari, Turkiston, mehnatkashlar, temir yo‘lchilar, pochta-telegraf xodimlari, yollanma mehnat, 1905-yil inqilobi, Ta‘sis syezdi, Uzsovprom.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СОЮЗОВ В УЗБЕКИСТАНЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ИХ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ОСНОВ

Аннотация. В статье анализируется возникновение профессиональных союзов в Узбекистане и формирование их организационных основ как исторический процесс. Рассматриваются социально-экономические изменения в Туркестанском крае в конце XIX – начале XX века, развитие железнодорожного транспорта и связи, формирование слоя наёмных рабочих и служащих как важные факторы появления профсоюзного движения. Особое внимание уделяется созданию первых профсоюзных организаций под влиянием революционных событий 1905–1907 годов, процессу их восстановления после 1917 года, а также формированию республиканской системы профсоюзов Узбекистана в 1925 году. Деятельность ранних профсоюзов рассматривается в связи с необходимостью коллективной защиты экономических и социальных интересов трудящихся.

Ключевые слова: профессиональные союзы, Туркестан, трудящиеся, железнодорожники, почтово-телеграфные служащие, наёмный труд, революция 1905 года, учредительный съезд, Узсовпроф.

THE EMERGENCE OF TRADE UNIONS IN UZBEKISTAN AND THE FORMATION OF THEIR ORGANIZATIONAL FOUNDATIONS

Annotation. The article analyzes the emergence of trade unions in Uzbekistan and the formation of their organizational foundations as a historical process. It examines socio-economic changes in Turkestan in the late nineteenth and early twentieth centuries, the development of railway transport and communication networks, and the formation of wage labor as key factors in the rise of trade union activity. Special attention is paid to the

establishment of the first trade unions under the influence of the revolutionary events of 1905–1907, their revival after 1917, and the formation of the republican trade union system in Uzbekistan in 1925. The early activity of trade unions is assessed in connection with the need for collective protection of workers’ economic and social interests.

Keywords: trade unions, Turkestan, workers, railway workers, postal and telegraph employees, wage labor, 1905 revolution, founding congress, Uzsovprom.

Kirish. O‘zbekistonda kasaba uyushmalarining vujudga kelishi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tarixidagi murakkab jarayonlar bilan bog‘liqdir. Bu institut tayyor shaklda yuzaga kelmagan. Uning shakllanishi Turkiston o‘lkasida yangi ishlab chiqarish munosabatlarining paydo bo‘lishi, transport va aloqa tarmoqlarining kengayishi, shahar muhitining rivojlanishi hamda yollanma mehnatga asoslangan ishchi-xizmatchilar qatlamining shakllanishi bilan izohlanadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasi Rossiya imperiyasining iqtisodiy makoniga tobora chuqurroq jalb etildi. Paxta yetishtirishning kengayishi, xomashyoni tashish ehtiyoji, temir yo‘l va aloqa tizimining rivojlanishi mehnat munosabatlarida yangi shakllarni yuzaga keltirdi. Temir yo‘l ustaxonalari, depo xo‘jaliklari, stansiyalar, pochta-telegraf tizimi va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida ishchi-xizmatchilar soni ortdi. Bu qatlam o‘z mehnat sharoiti, ish haqi, ish vaqti va huquqiy himoyasi bilan bog‘liq masalalarda jamoaviy harakat qilish zaruratini anglay boshladi. Maqolaning maqsadi O‘zbekistonda kasaba uyushmalarining vujudga kelishiga sabab bo‘lgan tarixiy shart-sharoitlarni, dastlabki kasaba uyushmalarining shakllanish jarayonini va 1925-yilga kelib ularning respublika miqyosidagi markazlashgan tizimga aylanishini ilmiy tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. O‘zbekistonda kasaba uyushmalari tarixini yoritishda L.V. Gentshkening “Очерки истории профсоюзов Узбекистана” hamda “История профсоюзов Узбекистана” asarlari muhim ilmiy manbalar qatoriga kiradi. Ushbu tadqiqotlarda Turkiston o‘lkasida dastlabki kasaba uyushmalarining yuzaga kelishi, 1905–1907-yillardagi inqilobiy voqealar ta‘siri, 1917-yildan keyingi qayta tiklanish va sovet davridagi tashkiliy rivojlanish jarayonlari yoritilgan [1; 2]. Shu bilan birga, bu asarlar sovet tarixshunosligi doirasida yozilgani sababli ularda kasaba uyushmalarining siyosiy tizimga bog‘liqligi masalasi tanqidiy ruhda keng ochilmagan. A. Masharipovning “Деятельность профсоюзов Узбекистана по защите социальных интересов трудящихся (1971–1990 гг.): опыт, уроки, проблемы” nomli doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati kasaba uyushmalarining mehnatkashlar manfaatlarini himoya qilishdagi faoliyatini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Mazkur ish asosan 1971–1990-yillarni qamrab olsa-da, unda sovet davridagi profsoyuzlar faoliyatining ijtimoiy himoya bilan bog‘liq jihatlari ochib berilgan [3].

A.B. Abdullayevning Xorazm viloyati materiallari asosida yozilgan tadqiqoti kasaba uyushmalarining 1965–1980-yillarda mehnat va ijodiy faollikni rivojlantirishdagi ishtirokini tahlil etadi [4]. Bu tadqiqot maqola mavzusining dastlabki davrini to‘g‘ridan-to‘g‘ri qamrab olmasa ham, kasaba uyushmalarining sovet davridagi funksional yo‘nalishlarini anglashda yordam beradi. Mavzuga oid zamonaviy materiallar orasida O‘zbekiston kasaba uyushmalari tarixiga bag‘ishlangan rasmiy va publitsistik manbalar ham ahamiyatga ega. Jumladan, O‘zA tomonidan e‘lon qilingan “O‘zbekiston kasaba uyushmalari 120 yillik tarixga ega” nomli materialda dastlabki kasaba uyushmalarining 1905-yil voqealari bilan bog‘liq holda

shakllangani, temir yo'lchilar va pochta-telegraf xodimlari harakati haqida ma'lumotlar berilgan [5]. “O‘zbekiston temir yo‘llari” aksiyadorlik jamiyatining temir yo‘llar tarixiga oid ma'lumotlari esa kasaba uyushmalari paydo bo‘lishiga zamin yaratgan transport infratuzilmasi rivojini yoritishda qo‘llanishi mumkin [6].

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kasaba uyushmalari tarixi bo‘yicha tadqiqotlarning katta qismi sovet davridagi faoliyat, ijtimoiy himoya yoki mustaqillik yillaridagi o‘zgarishlarga bag‘ishlangan. O‘zbekistonda kasaba uyushmalarining aynan vujudga kelishi, ilk tashkiliy shakllari va 1925-yildagi respublika tizimiga birlashuvi alohida tarixiy masala sifatida chuqurroq o‘rganishni talab qiladi.

Asosiy qism. Turkiston o‘lkasida kasaba uyushmalarining vujudga kelishi, avvalo, iqtisodiy hayotdagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq edi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida o‘lka Rossiya imperiyasi uchun muhim xomashyo hududiga aylantirildi. Ayniqsa, paxta yetishtirish va uni tashqi bozorga chiqarish ehtiyoji transport-kommunikatsiya tizimini rivojlantirishni talab qildi [1]. Temir yo‘l qurilishi bu jarayonda hal qiluvchi omillardan biri bo‘ldi. Zakaspiy temir yo‘lining rivojlanishi, Samarqand, Toshkent va Andijon yo‘nalishlarining ishga tushirilishi, Orenburg–Toshkent temir yo‘lining foydalanishga topshirilishi Turkistonni imperiya iqtisodiy tizimiga yanada yaqinlashtirdi [6]. Temir yo‘l stansiyalari, ustaxonalar, depo xo‘jaliklari va yuk tashish xizmatlarida ko‘p sonli ishchi-xizmatchilar jamlana boshladi. Ularning mehnat sharoiti, ish vaqti, maosh va ijtimoiy ta‘minot bilan bog‘liq muammolari jamoaviy himoya zaruratini kuchaytirdi. Pochta-telegraf tizimining kengayishi ham kasaba uyushmalari shakllanishiga ta‘sir ko‘rsatdi. Aloqa xodimlari xizmat intizomi, ish sharoiti, ma‘muriy bosim va huquqiy himoya masalalarida uyushishga intildilar. Bu sohada ishlovchilar sonining ortishi kasbiy manfaatlarni birgalikda ifoda etish imkonini berdi [5]. Shahar muhitining rivojlanishi ham mazkur jarayonda muhim o‘rin tutdi. Toshkent, Samarqand, Qo‘qon kabi markazlarda temir yo‘l, aloqa, xizmat ko‘rsatish va boshqaruv idoralari atrofida yangi mehnat jamoalari shakllandi. Bu jamoalar ichida ijtimoiy aloqa, tajriba almashish va birgalikda talab qo‘yish madaniyati vujudga keldi.

1905–1907-yillardagi inqilobiy voqealar Turkistonda kasaba uyushmalarining paydo bo‘lishiga kuchli ta‘sir ko‘rsatdi. Rossiya imperiyasidagi siyosiy beqarorlik chekka hududlarda, jumladan Turkiston o‘lkasida ham mehnatkashlar faolligining oshishiga olib keldi. Ishchilar o‘z manfaatlarini ochiqroq ifoda eta boshladilar, yig‘ilishlar, to‘garaklar, talabnomalar va jamoaviy chiqishlar kuchaydi [1].

Manbalarda 1905-yilda Toshkentda ishchilarning bir necha to‘garaklari mavjud bo‘lgani qayd etiladi. Aynan shu davrda temir yo‘lchilar va pochta-telegraf xodimlari orasida dastlabki kasaba uyushmalari tashkil topdi [5]. Temir yo‘lchilar harakati ilk kasaba uyushmalari tarixida alohida o‘rin egalladi. Chunki temir yo‘l tizimi ishchi-xizmatchilarni bir joyga jamlagan, mehnat intizomi qat‘iy bo‘lgan va jamoaviy norozilik uchun tashkiliy zamin yaratgan soha edi. 1905-yil 24-oktabrda Toshkentda pochta-telegraf ishchilarining yig‘ilishi o‘tkazilgani va unda uyushma tuzish masalasi ko‘rib chiqilgani Turkistonda kasaba uyushmalari harakati faqat temir yo‘lchilar bilan cheklanmaganini ko‘rsatadi [5]. Pochta-telegraf xodimlari ham mehnat sharoiti, xizmat tartibi va ijtimoiy himoya masalalarida o‘z manfaatlarini jamoaviy ifoda etishga intildilar.

Dastlabki kasaba uyushmalarining talablari ish vaqtini qisqartirish, mehnat sharoitini yaxshilash, ish haqini oshirish, intizomiy jazolarni yumshatish va ma‘muriyatning

o'zboshimchaligini cheklash kabi masalalardan iborat edi [2]. Bu talablar o'sha davrda mehnatkashlar orasida huquqiy ong va jamoaviy manfaat tushunchasi shakllana boshlaganini ko'rsatadi. Biroq dastlabki kasaba uyushmalari chor ma'muriyati tomonidan nazorat ostiga olindi. Transport va aloqa tizimidagi uyushgan harakat mustamlaka hokimiyati uchun siyosiy xavf sifatida qabul qilindi. Yig'ilishlar kuzatildi, faol qatnashchilar ta'qib qilindi, ayrim uyushmalar faoliyati to'xtatildi. 1905–1907-yillardagi inqilobiy harakat pasaygach, Turkistondagi dastlabki kasaba uyushmalarining ko'pchiligi barqaror faoliyat yurita olmadi [1]. Bu uyushmalar tarixiy jihatdan muhim tajriba yaratdi. Ular mehnatkashlarning yakka tartibdagi noroziligini uyushgan harakatga aylantirdi, talabnoma tuzish, yig'ilish o'tkazish, ustav asosida faoliyat yuritish va vakillik organlari orqali harakat qilish kabi tashkiliy tajribalarni yuzaga keltirdi.

1917-yil voqealari Turkiston o'lkasidagi kasaba uyushmalari harakati uchun yangi bosqichni boshlab berdi. Fevral inqilobidan keyin siyosiy muhitning nisbatan erkinlashuvi ilgari bostirilgan yoki tarqoq holga kelgan uyushmalarining qayta jonlanishiga imkon yaratdi [1]. Bu davrda temir yo'lichilar, quruvchilar, aloqa xodimlari, xizmat ko'rsatish sohasi vakillari orasida uyushish jarayoni kuchaydi. Ilgari norasmiy to'garaklar va alohida tashabbuslar shaklida mavjud bo'lgan guruhlar endi ochiqroq kasbiy tashkilotlar sifatida faoliyat ko'rsata boshladi.

1917-yildan keyingi davrda kasaba uyushmalarining vazifalari kengaydi. Ular mehnatkashlarning ish haqi, ish vaqti va mehnat sharoiti bilan bog'liq talablarini ilgari surish bilan birga, siyosiy jarayonlarda ham qatnasha boshladilar. Bu holat kasaba uyushmalarining iqtisodiy manfaatlarni himoya qiluvchi tuzilmadan ijtimoiy-siyosiy institut darajasiga ko'tarila boshlaganini ko'rsatadi. Fuqarolar urushi yillarida kasaba uyushmalari sovet hokimiyatining ijtimoiy tayanchlaridan biri sifatida faoliyat yuritdi. Ular safarbarlik, mehnat intizomini mustahkamlash, ishlab chiqarishni tashkil etish va yangi boshqaruv tartiblarini qo'llab-quvvatlashga jalb qilindi [2]. Bu jarayon kasaba uyushmalarining keyingi yillarda sovet boshqaruv tizimi bilan chambarchas bog'lanib ketishiga zamin yaratdi.

O'zbekistonda kasaba uyushmalarining tashkiliy jihatdan shakllanishida 1925-yil 21-martda Toshkentda o'tkazilgan O'zbekiston kasaba uyushmalarining I Ta'sis syezdi muhim o'rin tutdi. Mazkur syezdga qadar Turkiston va O'zbekiston hududida mavjud bo'lgan kasaba uyushmalari tarmoq, hudud yoki alohida kasbiy guruhlar doirasida faoliyat yuritgan. Syezd ularni yagona respublika tizimiga birlashtirish vazifasini bajardi [1; 5]. Syezdda O'zbekiston kasaba uyushmalari respublika soveti — Uzsovprom tashkil etildi. Bu tuzilma respublika hududidagi tarmoq va mahalliy kasaba uyushma tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi markaziy organ sifatida shakllandi [2]. Ta'sis syezdi O'zbekistonda kasaba uyushmalarining tarqoq kasbiy uyushmalardan respublika miqyosidagi markazlashgan tashkilotga aylanishini ta'minladi.

1925-yilga kelib O'zbekistondagi kasaba uyushmalari safida 90 mingdan ortiq a'zo mavjud bo'lgani qayd etiladi [5]. Ular tarkibiga ishchilar, xizmatchilar, mayda hunarmandlar va batraklar kirgan. Bu raqam kasaba uyushmalarining ijtimoiy tayanchi kengayganini, ularning tor kasbiy guruhlar doirasidan chiqib, turli mehnatkash qatlamlarni qamrab ola boshlaganini ko'rsatadi. Ta'sis syezdi kasaba uyushmalari faoliyatining keyingi yo'nalishlarini ham belgilab berdi. Tarmoq uyushmalarini birlashtirish, a'zolik bazasini kengaytirish, mahalliy millat vakillarini uyushmalarga jalb etish, mehnatkashlar manfaatlarini ifoda etish va sovet

boshqaruv tizimi bilan aloqalarni yo'lga qo'yish mazkur bosqichning asosiy vazifalari sifatida namoyon bo'ldi [1].

Shu bilan birga, 1925-yildan boshlab O'zbekiston kasaba uyushmalari Butunittifoq kasaba uyushmalari tizimining tarkibiy qismi sifatida shakllandi. Bu holat tashkiliy markazlashuvni kuchaytirdi, yagona boshqaruv tizimini yuzaga keltirdi. Keyingi sovet davrida kasaba uyushmalarining davlat siyosati bilan bog'liq vazifalari aynan shu bosqichda belgilandi.

Muhokama va natijalar. Tahlillar O'zbekistonda kasaba uyushmalarining vujudga kelishi tarixiy zarurat natijasi bo'lganini ko'rsatadi. Turkiston o'lkasida transport va aloqa tarmoqlarining rivojlanishi, yollanma ishchi-xizmatchilar qatlamining shakllanishi, shahar muhitining kengayishi va mehnat munosabatlaridagi ziddiyatlar dastlabki kasaba uyushmalari uchun asosiy zamin yaratdi.

1905–1907-yillardagi inqilobiy voqealar mehnatkashlar faolligini oshirdi. Temir yo'lchilar va pochta-telegraf xodimlari orasida kasaba uyushmalarining ilk shakllari paydo bo'ldi. Ularning faoliyati ish haqi, ish vaqti, mehnat sharoiti va huquqiy himoya masalalari bilan bog'liq bo'ldi. 1917-yildan keyingi siyosiy muhit kasaba uyushmalarining qayta tiklanishiga imkon berdi. Bu davrda ular iqtisodiy talablar bilan birga ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ham qatnasha boshladilar. Fuqarolar urushi yillarida kasaba uyushmalari sovet boshqaruv tizimi bilan yaqinlashdi.

1925-yilgi I Ta'sis syezdi O'zbekiston kasaba uyushmalari tarixida muhim tashkiliy bosqich bo'ldi. Syezdi natijasida tarqoq kasbiy uyushmalar yagona respublika tizimiga birlashtirildi. Uzsovpofning tashkil etilishi kasaba uyushmalarining markazlashgan boshqaruv asosida faoliyat yuritishiga yo'l ochdi.

O'zbekistonda kasaba uyushmalarining shakllanishi Turkiston o'lkasida transport-kommunikatsiya infratuzilmasi va yollanma mehnatning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan. dastlabki kasaba uyushmalari 1905–1907-yillardagi inqilobiy voqealar ta'sirida, asosan, temir yo'lchilar va pochta-telegraf xodimlari orasida yuzaga kelgan. 1917-yildan keyingi siyosiy jarayonlar kasaba uyushmalarining qayta tiklanishi va kengayishiga imkon yaratgan. 1925-yilgi I Ta'sis syezdi O'zbekiston kasaba uyushmalarining respublika miqyosidagi tashkiliy tizimga aylanishini ta'minlagan.

Xulosa. O'zbekistonda kasaba uyushmalarining vujudga kelishi va tashkiliy asoslarining shakllanishi bosqichma-bosqich kechgan tarixiy jarayon bo'ldi. Bu jarayon Turkiston o'lkasining Rossiya imperiyasi iqtisodiy tizimiga tortilishi, temir yo'l va aloqa tarmoqlarining kengayishi, yollanma mehnatga asoslangan ishchi-xizmatchilar qatlamining shakllanishi bilan bog'liq edi. 1905–1907-yillardagi inqilobiy voqealar dastlabki kasaba uyushmalarining yuzaga kelishiga turtki berdi. Temir yo'lchilar va pochta-telegraf xodimlari orasida shakllangan uyushmalar mehnatkashlarning iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarini jamoaviy himoya qilishga qaratildi. Chor ma'muriyati sharoitida ularning faoliyati cheklangan bo'lsa-da, bu tajriba keyingi kasaba uyushmalari harakati uchun muhim poydevor yaratdi.

1917-yildan keyingi siyosiy jarayonlar kasaba uyushmalarining qayta tiklanishi va ommaviylashuviga imkon berdi. 1925-yil 21-martda Toshkentda O'zbekiston kasaba uyushmalarining I Ta'sis syezdi o'tkazilishi esa mazkur institut tarixida muhim burilish bo'ldi. Shu tariqa kasaba uyushmalari tarqoq kasbiy guruhlardan respublika miqyosidagi markazlashgan tizimga aylandi.

O‘zbekistonda kasaba uyushmalarining dastlabki tarixi mehnat munosabatlari, ishchi-xizmatchilar manfaatlarini jamoaviy himoya qilish va ijtimoiy tashkilotchilik tajribasining shakllanishi bilan bog‘liq muhim tarixiy bosqich sifatida baholanishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Гентшке Л. В. Очерки истории профсоюзов Узбекистана. — Ташкент: Ин-т истории партии при ЦК КП Узбекистана, 1967. — 428 с.
2. Гентшке Л. В. История профсоюзов Узбекистана. — Ташкент: Узбекистан, 1978. — 359 с.
3. Машарипов А. Деятельность профсоюзов Узбекистана по защите социальных интересов трудящихся (1971–1990 гг.): опыт, уроки, проблемы: автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02. — Ташкент, 1991. — 45 с.
4. Абдуллаев А. Б. Участие профсоюзов Узбекистана в развитии трудовой и творческой активности трудящихся масс, 1965–1980 гг.: на материалах Хорезмской области: дис. ... канд. ист. наук. — Ташкент, 1991. — 179 с.
5. O‘zbekiston kasaba uyushmalari 120 yillik tarixga ega // O‘zA. — 2024. — 25-iyun. URL: https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-kasaba-uyushmalari-120-yillik-tarixga-ega_610489
6. “O‘zbekiston temir yo‘llari” aksiyadorlik jamiyati. O‘zbekistonda temir yo‘llar tarixi. URL: https://railway.uz/uz/gazhk/istoriya_zheleznykh_dorog/
7. “O‘zbekistonda ilk kasaba uyushmalari qachon tashkil etilgan?” // Aniq.uz. — 2024. — 25-iyun.
8. Краткий обзор истории деятельности профсоюзов в Узбекистане // Общество и инновации. — 2024. — № 3.
9. Дорошенко Т. И. Международные связи общественных организаций Средней Азии: опыт истории, 20-е годы: автореф. дис. ... канд. наук. — Ташкент, 1993. — 26 с.
10. Инаятова Д. М. Профсоюзы независимого Узбекистана (1991–1996 гг.): дис. ... канд. ист. наук. — Ташкент, 1999. — 150 с.